

BUXORO VILOYATI
HOKIMLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

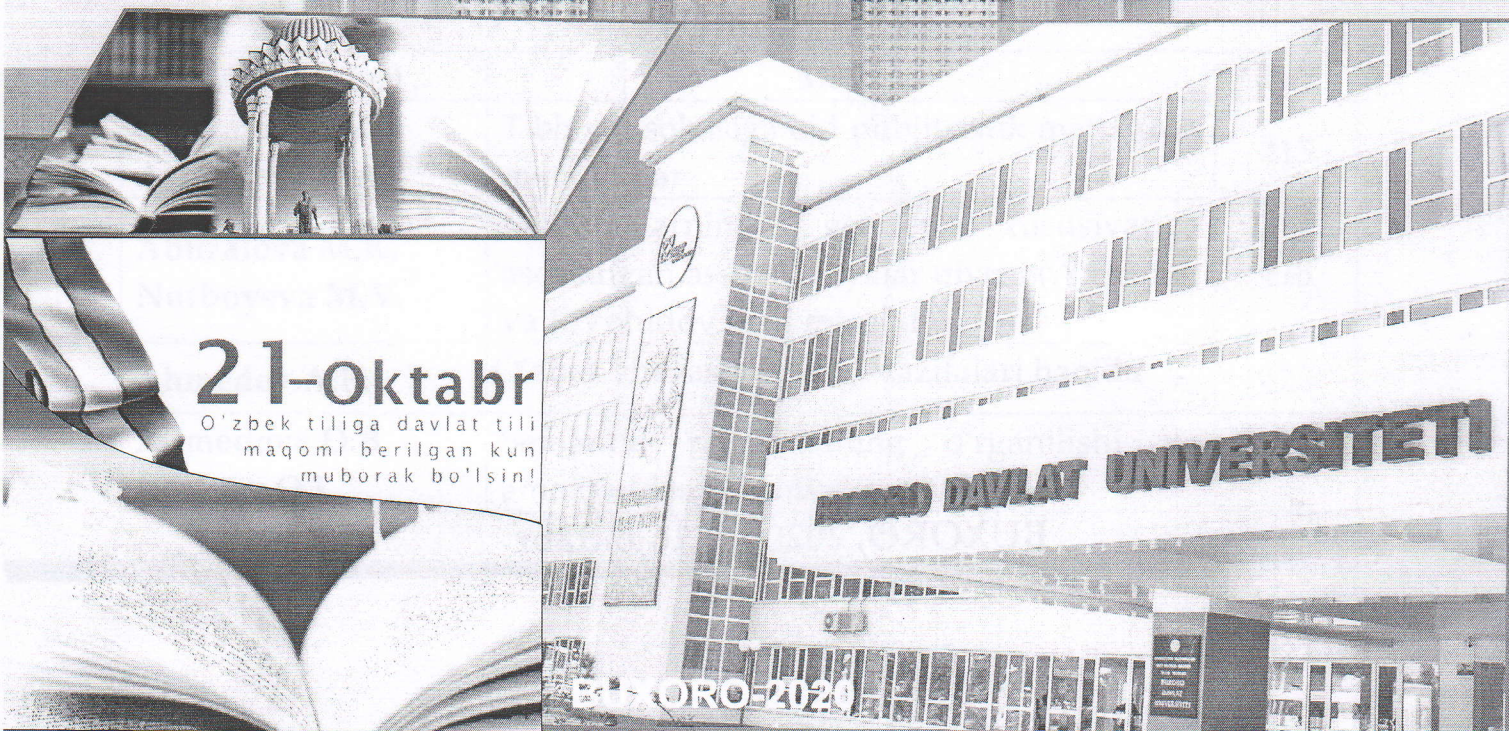
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH

DAVLAT TILI - TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA
MIQYOSIDAGI
ILMIY-AMALIY ANJUMANI

21-Oktabr

O'zbek tiliga davlat tili
maqomi berilgan kun
muborak bo'lsin!

BUXORO-2020

Ahmadova U.Sh.	Hunarmandlar nutqida perifrazalar	366
Gulyamova Sh.K.	An'anaviy tilshunoslik va kompyuter lingvistikasida polifunksionallik masalasi	369
Karimova G. Sh. Muqimova G.R.	O'zbek tilida o'simlik nomlari asosida shakllangan ko'chma ma'noli so'zlarning izohi	377
Jumayev T.	Lisoniy relikht – tarixiy qoldiq sifatida	381
Jo'rayeva D.	Nutqning ta'sirchanligi – murabbiy yutug'i	386
Mustaqimova Q.S. Sayfulloyev A. A.	Zamonaviy reklama tili va uslubi	389
Norova M.F.	Ingliz va o'zbek tillarida grafostilemlar	392
Pardayev A.B.	Ziddiyat va uning yordamchi so'z turkumlarida namoyon bo'lishi	395
Salixova Z.A.	O'zbek tili millat ko'zgidir	400
Sidikova Z.M.	Badiiy adabiyot asosida kichik maktab yoshi o'quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirish	402
Xamroyeva Sh.M. Kuramshin R.M.	O'zbek tili morfologik analizatorini yaratishda "STARLING" morfologik analizatori tajribasidan foydalanish xususida	405
Cho'lliyeva G.T.	Intonatsion birliklar	409

5-SHO'BA: ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING MILLIY YUKSALISH VA ILMIY TAFAKKUR TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Muallif (lar)	Mavzu	Bet
Abuzalova M.K. Axmadova D.A.	Tibbiyot sohasiga oid publitsistik matnlarda metaforalar	415
Abuzalova M.K. Nurboyeva M.V.	Leksemalarning gender xususiyatiga asoslangan assotsiatsiyalar qiyosi (A.Oripov va E.Vohidov ijodi misolida)	418
Ahmedov.A.P.	O'zbek shevashunosligi vazifalari haqida	423
Ahmedova D.B. Jo'rayev Q.I.	Semantik razmetkaning o'rganilishi va amaliyotda qo'llanilishi	426

ХУНАРМАНДЛАР НУТҚИДА ПЕРИФРАЗЛАР

Аҳмадова Умидаҳон Шавкат қизи,
БухДУ ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ. Мақолада жамиятнинг муҳим бўғини ҳисобланган хунармандчилик соҳасига оид перифрастик birlikлардан мисоллар келтирилиб, нутқий мулоқотни бойитувчи, алоқа-аралашувини таъминловчи birlik эканлиги асосланган.

Кириш. Тил ўзининг сержило, сермазмун, нозик семаси билан инсон қалбини забт этиб, кишилар руҳий дунёсида эзгулик умидини бунёд этади. Биламизки, ўзбек тили ўзининг сўзга бойлиги, қўлланиш доирасининг ниҳоятда юқорилилиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Мана шу юқорилиликни таъминловчи услубий воситалардан бири перифразалар ҳисобланади.

Асосий қисм. Ҳар бир сўз халқ тили, кўнглига қанчалар яқин бўлса, у шунчалар тез ва осон сингади. Кундалик турмуш тарзимизни хунармандчилик буюмларисиз тасаввур этиб билмаймиз. *Хунарманд* лексемасининг асоси арабча *хунар* сўзидан олинган бўлиб «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да [2] тилимизда тўрт хил маънода ишлатилувчи полисемантик сўз сифатида тавсифланган ва унинг, асосан, *санъат; билим, кўникма, маҳорат, усталик; касб* лексемалари билан вариантдош эканлиги кўрсатилган. Жумладан,

1. Муайян кўникма, маҳорат талаб қиладиган, тирикчиликнинг асосий манбаи ҳисобланувчи иш, машғулот; касб. *Хунар, хунардан унар* (Мақол).

2. Бирор ишдаги маҳорат, санъат; моҳирлик, усталик талаб этувчи иш; хатти-ҳаракат... *Чекиниш учун ҳам хунар керак...бу ҳам санъат талаб қилади...* (Ойбек, Кўёш қораймас).

3. Одат тусидаги иш, ҳаракат. *Агар эски хунарингизни қилиб, отамга чақсангиз, мендан шафқат кутманг* (Мирмуҳсин, Меъмор).

4. Бўлмағур, келишмаган хатти-ҳаракат, қилиқ, одат. *...гилайлашган кўзларини сузишиб, «хунар»ларини давом эттираверишди* (Газетадан).

Фикримизча, *хунар* сўзи *санъат, билим, кўникма, маҳорат, усталик, касб; ҳаракат, хатти-ҳаракат; қилиқ, одат* сўзлари билан

синоним ҳам, вариантдош ҳам эмас. Масалан, касб ва ҳунар (гарчи луғатларда аралаштириб берилса-да) битта тушунча бўлмайди.

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати» маълумотига кўра, араб тилидан форсий забонга ўзлашган *ҳунар* лексемаси асосида форсийлар *ҳунарманд* сўзини яшашган. Демак, *ҳунарманд* форсча ясама, сифат сўз туркумига хос сўз бўлиб, у *санъат арбоби; моҳир, юксак маҳоратли; истеъдодли, қобилиятли* каби маъноларни англатади. Кўпмаъноли сўз сифатида биринчи маъносига кўра, уйда ёки ўз дўконида маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи касб-ҳунар эгаси; косиб. ...*Расталар турли касбдаги ҳунармандлар – темирчилар, мис чўкичлаб, нақшли баркаш, чойдиш, чилобин, хилма-хил буюмлар ясовчи мисгалар...тақачилар, кулол, баққол ва косиблар билан обод эди* (К.Яшин, Ҳамза).

Иккинчи маъносига кўра, ўз иш-касбининг моҳир устаси. ...*Турли хил рангларнинг мутаносиблиги, олтин қўлли ҳунармандлар сеҳрли жозиба бағишлаган шиша буюмларни кўриб кўзингиз тўймайди* (Газетадан).

Тилимизда форсийдан ўзлашган *ҳунарманд* лексемаси асосида *ҳунармандлик, ҳунармандчилик* (*ҳунар* лексемаси асосида эса *ҳунарли, ҳунарсиз*) сўзлари аффиксация усулида ясалганлигини кузатамиз.

Ҳунармандлик – миллий-анъанавий майда товар ишлаб чиқариш, оддий меҳнат қуроллари ёрдамида якка тартибда ва қўл меҳнатига асосланган саноат тури; шундай маҳсулотлар тайёрланадиган касбларнинг умумий номи. Йирик саноат ишлаб чиқариши вужудга келишига қадар кенг тарқалган, айрим соҳалари кейин ҳам сакланган. Кам ривожланган мамлакатларнинг халқ хўжалигида ҳозир ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Ҳунармандчилик инсоннинг ишлаб чиқариш фаолияти билан вужудга келиб, жамият ривожланиши давомида аста-секин деҳқончилик ва чорвачиликдан ажралиб чиқди, турли ижтимоий тарихий даврлар доирасида техника ривожини билан алоқадор ҳолда такомиллаша борди, турли ихтисосликлар (*кулолчилик, дурадгорлик, темирчилик, мисгарлик, бинокорлик, тоштарошлик, ўймакорлик, каштадўзлик, кўнчилик, тикувчилик, тўқувчилик, заргарлик, дегрезлик, рихтагарлик, зардўзлик, бўёқчилик, кемасозлик, тунукасослик* ва бошқалар)га ажралди. *Ҳунармандчилик* қандай табиий ресурсларнинг мавжудлигига қараб, жумладан, пахта ва пилла бор

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

ерда тўқимачилик, сифатли хом ашё бор ерда кулолчилик, жун ва тери кўп ерда тўқимачилик ва кўнчилик, шунга қараб косибчилик, ўрмонлар кўп ерда ёғочсозлик, маъданларга бой ерларда металл ишлаб чиқариш ва темирчилик, денгиз ва дарё бўйларида кемасозлик ва бошқа ривож топган. Жамият тараққиёти босқичлари, меҳнат тақсимооти билан алоқадор ҳолда хунармандчиликнинг 3 тури шаклланган: 1) уй хунармандчилиги; 2) буюртма билан маҳсулот тайёрлайдиган хунармандчилик; 3) бозор учун маҳсулот тайёрлайдиган хунармандчилик [1]. Хунармандчилик турлари қанчалар кўп ва хилма-хил бўлса, хунар кўринишлари, маҳсуллари ҳақида ёки хунармандлар нутқида ишлатиладиган перифразалар ҳам шунчалик кўп ва такрорланмасдир. Масалан, **каштадўзликка оид перифразалар**: *Каштачилик – Ўзбекистон амалий-безак санъати турлари орасида ўзининг қадимий анъаналарига эга бўлган аёллар шугулланиб келган санъат тури ҳисобланади. Ўзбек кашталарининг ноёблиги ва гўзаллиги, унинг безак-нақшлари ва техник усуллариининг кўплиги ва қадимлиги ушбу санъатнинг бой анъаналаридан далолат беради (<http://ich.uz>).; Халқимизда чевар каштадўзни «қушдан нусха оладиган» деб таърифлашади.; Кашта – безак санъати тури бўлиб, турли ип ва ипаклар воситасида сидирга мато сатҳига аниқ шакллارни ифодалаган ҳолда игна ёки учи илмоқли бигиз воситасида уста чеварлар томонидан зўр маҳорат билан тикилади ([file /kashtachilik_va_badiij_did](file/kashtachilik_va_badiij_did)). **Зардўзликка оид перифразалар**: ...хунармандчиликнинг зардўзлик йўналишида тикилган Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳияси ва Ўзбекистон Республикаси Давлат герби рамзлари туширилган зар девор устида Покиза саккиз ой ишлади. Хунарманд қўли, кўз нури, қалб қўри қўшилган асарни томоша қилар экансиз, зардўз аёлнинг **қўли гул** эканлигига яна бир бор амин бўласиз. Зеро, у тиккан зардўзи буюмлар **ҳақиқий нафосат намуналаридир** (<https://handicraftman.uz>). **Новвойликка оид перифразалар**: Андижон шаҳридаги марказий корзинка ёнида **покиза иш жойи** (новвойхона)га **тандир устаси** (новвой) ва **хамир устаси**(новвой)ни ишга таклиф этамиз (Интернетдаги эълондан).; Нон – **дастурхонимиз файзи**. Самарқанд, Тошкент, Қўқон, Марғилон нонларининг таърифи бутун дунёга машҳур. **Қуёш парчаси яратувчилари** ёнган ялтираб турган нонларга қараб бу неъматни яратган, қалб қўри, меҳри билан эл дастурхонига тортиқ этаётган касб эгаларига таҳсин айтасан (<http://uza.uz>).; – Новвойлик анча*

машаққатли, лекин жуда **шарафли касб**, – дейди Каримжон ота. – Эрта саҳарда туриб, **инсон ризқи** бўлган нонни тайёрлаш ва эл дастурхонига тортиқ қилишнинг ҳам ўз гаши бор (<http://uza.uz>.); Нон – **тонгни уйготган неъмат** (Интернет сарлавҳаси). **Турли ҳунарларга оид перифразалар:** Миниатюра санъати бу дунёни кўриш санъати ҳисобланиб, ундаги ўзига хослик, интерерлик ва қуш парвози баландлигидан туриб дунёни кўриш, ҳис қилиш демакдир (Хунарманд Ф.Темиров нутқидан, 6.02.2020).; **Одатда, сайёҳлар дам олиш ниятида оралиқдаги йўлларга яъни сайёҳлар шоҳ бекатига қўниб тўхтаб, тунаб ўтишган ва бу жойлар улар учун жуда қадрли ва керакли жой ҳисобланган** (Хунарманд Ф.Темиров нутқидан, 6.02.2020).; **Миниатюра шоҳлар баёни санъати** бўлиб, энг кичик, майда мўъжаз асар деб номлаймиз, ушбу асарни яратишдан асосий мақсадимиз воқеликни шартли равишда етказиб беришдир (Хунарманд Ф.Темиров нутқидан, 6.02.2020).

Берилган ва таҳлилга тортилган перифрастик бирликлар халқимизнинг ўлмас қадрияти, анъаналари, узоқ йиллик тарихида ўз аксини топиб, сайқаллашиб келганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. <https://uz.wikipedia.org/w/index.php.title=Hunarmandchilik>.
2. www.ziyouz.com kutubxonasi O'zbek tilining izohli lug'ati "H" harfi.

АНЪАНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИК ВА КОМПЬЮТЕР ЛИНГВИСТИКАСИДА ПОЛИФУНКЦИОНАЛЛИК МАСАЛАСИ

Гулямова Шахноза Кахрамоновна,
ф.ф.ф.д (PhD) БухДУ ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ. Ушбу мақолада полифункционал сўзларнинг анъанавий тилшуносликда жаҳон ва ўзбек олимлари томонидан ўрганилганлиги батафсил ёритилган. Унинг ёндош ҳодисалар – омонимия ва полисемияга муносабати ифодаланган. Компьютер тилшунослигида полифункционал сўзлар масаласи ўрганилмаганлиги, унинг корпусда берилиш масаласи ҳал қилинмаганлиги таъкидланиб, бу масалани тезкорлик билан ечиш,